

спадчына

спадчына

Віктар Каваленка

...Мы не належым сабе, мы належым часу.

І час нейкі не зусім знаёмы...

Падвышанае неба

*Віктар Каваленка – вядомы крытык,
літаратуразнаўца, публіцыст, празаік, лаўрэат
Дзяржаўнай прэміі імя Якуба Коласа, акадэмік.
З 1982 па 1997 гады ўзначальваў Інстытут
літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай
Акадэміі Навук Беларусі.
У асабістым архіве В. Каваленкі захаваліся
накіды працягу рамана “Падвышанае неба”
(некаторыя разьдзелы, сцэны, эпізоды).
Туды ж увайшли асобныя запісы, назіранні,
занатаваныя аўтарам падчас працы настаўнікам
дзесяцігадовай школы ў Сьвірскім раёне,
яны і былі прапанаваныя “Дзеяслову” дачкой
Віктара Антонавіча сп. Таццяй Бельской.*

Пісьменніцтва і навуковая творчасць — душэўная хвароба, але высакародная хвароба. Сучасныя ўлады ўпэўненныя таксама, што гэта хвароба, і імкнунца лячыць яе пропановай сродку галаданья, не разумеючы яе высакароднай прыроды.

Задача інтэлігэнцыі – дамагчыся прызнаньня сябе элітай, выклікаць давер да сябе. Дзеля гэтага павінна зъмяніцца сама інтэлігэнцыя, мадэль і стыль яе жыцьця. Народ не адчувае бескарыйсців гатоўнасці служыць народнай справе, лічыць інтэлігента чыноўнікам. І справядліва лічыць.

Мова — гэта ключ ад дзьверей у съвет, і кожны павінен выйсці праз свае дзьверы. Гаварыць не на сваёй мове — тое самае, што глядзець на съвет не сваімі вачымі.

Літаратура будзе разъвіацца ў напрамку паэтычнага вылучэнья асобы ва ўсёй шырыні сваіх унутраных якасцяў, бо яе ўнутраны стан і магчымасці як найлепей вылучаюць характар і трываласць існуючага грамадства.

Некаторыя пісьменнікі вельмі ня любяць, калі крытыкі называюць сябе чытчамі ў першую чаргу.

Гісторыя народу з дыктатарскім рэжымам — гэта гісторыя выпадковасцяў. А калі заўсёды выпадковасцяў добрых бывае менш, чым дрэнных, то на прагрэс у такіх выпадках можна спадзівацца толькі ў амежаваных маштабах. Гэта ў асноўным абавязковы агульначалавечы прагрэс.

Калі народ ня хоча займацца палітыкай, значыць яму добра жывецца. Іншая справа, калі яму не даюць займацца ёю.

За прыгажосьць гэтак жа помсыцяць, як і за талент. Самыя нешчасльвія бываюць прыгожыя і таленавітыя.

Точыць раўнадушны, зацяты шашаль старыя, трухлявыя кроквы. Спłyваюць ночы, дні, гады, вякі. Нешта робіцца на съвеце, узьнікаюць войны, гінуць і гінуць людзі, але вечным застаецца вось гэта: шашаль часу точыць кроквы. Яны падаюць. Людзі ставяць новыя, і зноў усё пачынаецца спачатку.

Выпрабаваньне адзіноцтвам — самае страшнае выпрабаваньне. Але пакуль што мы не дараюсьлі, каб адчуць гэта. Яно для нас яшчэ наперадзе.

Чалавек, які прайшоў вайну:

– Я ніколі не гляджауся ў люстэрка. Той, каго я ўбачу ў люстэрку, мне чужы і непрыемны. Ён жыхар ня гэтага съвету.

Ёсьць нейкая сіла ў гэтай цішы і закінутасці глухіх мясцінаў роднай зямлі. Цішыня нешта кажа душы. Толькі трэба пачуць.

Нешта высыпявае ў душы кожнага чалавека. Прабіваецца выток спасціжэння жыцьця. Толькі як паяднаць усё гэта ў людзяў? Бо тое, што носіш у сабе, прытабе толькі і застаецца.

Школа для таго, каб людзі маглі перадаць адзін аднаму сваю багатую душу.

Съяза і лужына, куды лъюць памыі, як быццам адно і тое ж — вада. Адно — ды не адно!

Хоча заняць пасаду. Адзін раз адмовіўся ад пасады і ад пляменніцы міністра — і памыліўся. Жонка, якая была некалі сыціплай, непатрабавальнай, хоць і недалёкай, — цяпер ваяунічая мяшчанка.

Толькі выпакутаванае добро прыносіць шчасльце.

— Я съніла вас сёньня...

— Калі выдарыцца вольная хвіліна ў вашым съне, сасыніце мяне яшчэ раз. Паверце, мне гэта будзе дужа прыемна.

Стай думаць, ці не залежыць вышыня думкі людзей ад таго, ці жывуць яны ў горадзе ці ў вёсцы. Вышыня гарадскіх дамоў, магчыма, неяк цягне думку чалавека ўверх. Нездарма ж у самых вялікіх гарадах, дзе безыліч муроў-стаўбуноў, жывуць і самыя адукаваныя і вытанчаныя інтэлігенты.

Вядома, гэта ня так. Але чамусыці не хацелася кідаць гэтую прастэча-наіўную думку.

Ён любіў заходзіць у Віленскія кавярні. Там можна было няблага пасядзець. Цябе нічога не раздражняла: тут цябе рэдка аблічаць, ня тое, што дома або ў Менску. І ніколі не дадуць гарэлкі з падлітай вадою. Канешне, ты можаш пакінуць рубель гасынца. І гэта не забудзецца. Другі раз да цябе будуць асабліва ўважлівия. А падманваць ніколі ня стануць. А падман абражает.

— Ты дзеля мяне і запалкі не пераломіш, пашкадуеш.

Дзіўна пабудаваны съвет. Добрыя справы — мэта чалавечага жыцьця. Але як толькі добрыя справы пачынаюць праводзіцца арганізавана, яны ператвараюцца ў сваю супрацьлегласць. Чаму? Клопаты ж чалавека сталі дзяржаўнай справай.

Усё неяк так пабудавана вакол нас, каб ня думаць.

Гуманізм — гэта здрада нечаму важнаму. Часам ня ведаеш, каго пашкадаваць. Дзяжурны ў студэнцкай сталовай, каб ня кралі повары і раздатчыкі. Паслалі секчы дровы. Пасыля хвіліннага хістаныня пайшоў, хоць ведаў, што якраз у гэты час будуць класыці ў кацёл мяса і якраз цяпер украдуць. Секчы дровы — гэта было дакладна прыдуманае мерапрыемства. Калі ты адмаўляўся — на цябе зноў данос дырэктару, што ты адмовіўся пасабляць. Камітэт камсамолу пастанавіў: “памагаць і правяраць”. Але тут і была супяречнасць, якая зводзіла ні на што праверку. Як ты ішоў па дровы, у гэты час якраз кралі. І так і сяк ты быў вінаваты. Не пайшоў ты па дровы — гультай. А пайшоў і пасыля ўбачыў, што мяса ўжо закладзена — ты ўжо ня меў права на праверку. Чаго забавіўся? Ня будуць жа чакаць цябе распаленых катлы. Сам і вінаваты, калі празявай праверку.

Як адыходзіў дадому, у кішэні знайшоў варанае яйка. Гэта была плата за яго здраду сябрам. Дома ён еў тое яйка. Але нічога не было яму ніколі такое нясмачнае, як тое яйка. Не даеў, выкінуў. Пераканаў сябе, што яно нясьвежае. Дырэктар павінен быў ведаць, як правяраеца сталовая. Але, мусіць, яму важней было, каб усё было спакойна. Хай работнікі сталовай будуць задаволеныя, і хай студэнты думаюць, што ўсё ў іхніх руках. Ці, можа, і яму клалі ў кішэню “яечка”?

З. вельмі любіў вырваць з грады моркаўку, адразу аскрэбсыці складанчыкам і задуменна хрумстаць. Што гэта нагадвала яму?

На старасыці цвярдзее падушка пад галавой і мулкай становіца пасыцель.

Съвет гэты шмат залежыць ад нас. Вось ідзём мы з гэтым настаўнікам. На твары яго выраз стомленасыці і тугі. А мая душа пяе. Чаму? Ды можа проста таму, што маладая і дурная, ня ведае жыцьця, не пацёртая. Таму іскрыстасыць сънегу гэта прыемна сълепіць вочы і выклікае ў душы экстаз вострага адчування рабасыці жыцьця.

Беларуская гасціннасць упартая, неадступная, недалікатная і таму можа здацца навязылій, калі не адчуць у ёй шчырасыці і сардэчнасці, шырыні душы таксама.

– Я сказаў ёй, што не пакрыўдзіўся на яе...

– Я цябе разумею: пакрыўдзіцца можна на таго, каго паважаеш.

Беднасць — вось што сапсue нас. Толькі што на вайнe, няма адкуль узяць... А той, хто ваяваў, бачыць, як бяруць сабе тылавікі, кажа сабе: “Калі ім можна, то мне — і падаўна. Я съмерці глядзеў у твар”. А за ім іншы — другі, трэці...

Вайна нанесла нам глыбокую рану. Яна дастала нам да нутра. Яна будзе доўга крывавіць і балець, мы будзем доўга слабець ад яе.

Адзін у полі ня воін, кажуць. А калі ўсе, хто на полі, — воіны? Што тады? Няўжо яны нічога ня зьменяць? Быць таго ня можа! Зьменяць, даговорацца пра нешта. Абы былі воінамі ўсе, бо ня могуць дагаворыцца воін і баязлівец, вольны душой і раб.

Мы з маленькой душы павінны зрабіць нармальную, чалавечую. О, гэта ідэал, каб людзі былі веліканамі ў душы!

Жыцьцё праклятае, беднае яшчэ, разбурае ўсе ідыліі рамантыкаў. Але рана ці позна верх будзе за ідэалам, за марай. Мара стане жыцьцём!

– Роўнасці і ў вас няма. Аднаму плацяць гроши за работу, а другім нічога. І ўсякая дзяўчына, калі перад ёю паставіць вас і мяне, — выбера вас, бо вы — настаўнік. Нашто ёй за калгасыніка выходзіць?

– Не зусім так, як вы кажаце. Было ў май жыцьці здарэнне, што дзяўчына выйшла за свайго вясковага хлопца, а са мной не захацела хадзіць.

– Бо ня верыла, што возьмеце!

– Як сказаць... Вы “Казакі” Льва Талстога чыталі?

Маралісты любяць патрабаваць, каб мы, людзі, вызначылі сабе рубеж у жыцьці, сталі на той ці іншы бок барыкады. А запытай у іх, дзе барыкада, дзе той пункт, дзе вырашаецца сёньня наш лёс, яны напэўна махнуць кудысьці — яна вунь там. Ты і сам ведаеш, што яна недзе там. А дзе канкрэтна? Ня кожны яе адшукае, бо невідушчая яна. Каб убачыць яе, трэба асаблівы зрок.

Чаму ж, і даўней ведалі, што такое каханье. Любіліся з тым, да каго кінулася сэрца. Але гэта толькі часова, як гульня, забаўка, нешта несур'ёзнае, пераходлівае, як само юнацтва. А жаніліся з тымі, з кім выгадна было жыць. Каханье — кароткае съвята, пасъля жаніцьбы — цяжкі будзень.

– Не гавары мне кампліментаў. Няма тут, ва ўсёй ваколіцы, на пяцьдзясят вёрст па акружнасці, разумнага чалавека. Ёсьць хітрыя, сумленныя ёсьць, а разумнага, гэта значыць адукаванага, няма. І тонка выхаванага няма.

– Ну, скажаш. Як бы жыць хітраму бяз розуму?

– А так. Усе тутэйшыя хітрыя залішне дробныя душой. А гэта значыць — неразумныя. А сумленныя — праставатыя. А хто прости — дурны.

– А ты?

– І я... Можа ёсьць толькі хто з маладых, хто некалі стане разумным.

– Чаму ж так?

– Вельмі проста. Тут не прыжываецца — на нашай глебе — розум. Як і вінаград. Ня родзіць — і ўсё...

— А калі і ўзыйдзе, то выпалюць?

— Выпалюць, як чартапалох. І гэта ня толькі ў нас. На поўначы быў некалі звычай: разумнейшага за ўсіх забівалі, кажучы: ён заслугоўвае жыць сярод багоў. А людзі ня церпяць багоў калі сябе. Яны ім замінаюць. Добра, калі бог далёка, недзе на небе...

Гэта быў пералом. Дагэтуль ён думаў, што людзі ведаюць усё, што трэба чалавеку ведаць. Застаецца толькі неяк далучыцца да гэтых ведаў. Як гэта адбудзеца і калі — няважна. Але ён думаў, што адбудзеца абавязкова. І вось настаяў момант, калі ён пераканаўся. Што гэта ўсё няпраўда. Зъявілася такое адчуванье, што съвет нічога ня ведаў з таго, над чым думаў ён. Не, не яго трэба было ратаваць. Ён сам павінен выратаваць съвет. Не, сапраўды, ня съмейцеся, людзі! Вых ня ведаецца таго, што ведаю я. І я — адзін на гэтай зямлі!

Жыцьцё набірала пакрыху мірны разгон. Ужо не прыходзілі зімой па крываваму съледу чалавека пад вёску ваўкі, перасталі гаварыць пра начныя забойствы. Праўда, на поўначы раёна, калі літоўскай граніцы яшчэ бухалі час ад часу стрэлы, але і там цішэлі, спакайнелі лясы і палі. Спакайнелі і людзі. Нядайона езьдзілі з фізруком на Вілію лавіць рыбу. І чулі, як зычна і працягла съпявала, палошчучы ў рацэ бялізну, літоўка. І была ў яе песні радасць. Над водой песня далятала здалёк.

Ісьці ці не ісьці? Ці ёсьць права? Але хіба раненыя, паваленые на зямлю праціўнікам, не падымаюцца зноў да бою? На вайне, як на вайне. Так, была здра́да, тое яшчэ і цяпер зас্তаць яму съвет. Але ж было і пакаяньне і празрэнне.

О, мілія нашы, добрыя падманшчыкі — узьнёслыя, паэтычныя кнігі! Колькі вы, хочучы добра, скалечылі лёсаў і жыцьцяў. Вас бы пакараць, але хіба самі мы не вінаватыя? Мы павінны караць сябе.

Вы падманулі і нас. Гэта з-за ваших прыгажосцяў, натыканых на кожнай старонцы, мы здаёмся сабе лепшымі, чым ёсьць. Глыбей ва ўласную душу! Глыбей — глыбей! Ня бойцеся цемнаты, не ўцякайце ад хаосу.

Калі ў вас зъявіцца адчуванье сорamu — значыць вы сапраўды праніклі трохі сабе ў душу.

Сорам... Так, ён носіць яго даўно. Але дагэтуль ён быў нібы ня свой, а чужы. Успомні! Успомні, як тады было...

І будзе часта летуценіца памяць мінульым. Над золкімі палімі віравалі асеньня хмары. Яны сноўдаліся то ў адзін бок, то ў другі і ўсё сыпалі і сыпалі дробную імжу на хмызняк, на дарогу, на адзеньне. Калі правесці рукоj па рукаве суконнага паліто, то з малых варсінак сыціраецца дажджавая мокрадзь і астаецца цёмны сълед.

Сълед... Ён памятае той сълед, што астаўся за ім на росным лузэ і трывожыў дужа тады.

Пра польскага настаўніка, сапраўднага інтэлігента, які замардаваў голадам сям'ю ў вайну, але прасіць есьці ў людзей ня стаў, хоць ужо сын і жонка пачалі пухнуць ад голаду. А мужыкі ня бачылі гэтага. Не здагадваліся! Як жа пан — ды будзе галадаць! Гэта ня ўкладвалася ў іхні розум.

Час праходзіць праз душы людзей, нанізвает іх, як на верацяно. Мы не належым сабе, мы належым часу. І час нейкі не зусім знаёмы. Усе кажуць, што ён

такі, як і быў у нас ад рэвалюцыі. Але толькі кажуць. Нешта зъмянілася ў часе, у нас саміх.

Ніхто так не бацца дэмакратыі, як мешчанін. Для яго дэмакратыя — няпэўнасць. А ён любіць толькі пзённую сітуацыю.

Беларус таму такі практычны, што ў яго няма гісторыі. Адчувацьне гісторыі — гэта прынцып. Беларус съмлецца з прынцыпам. Ён кіруеца выгадай. Для яго і традыцыя — выгода.

Жыцьцёвяя дробязі — нашыя пакуты. Гэта яны не даюць нам жыць. Яны, як агадні, насядаюць на нас. Чалавек цэлы век адганяе іх, і на гэта бывае ідзе палавіна адпушчанага яму богам часу.

Усе малыя ростам ходзяць шырокім крокам і махаюць рукамі — гэта лягчэй ступаць шырэй. Таму заўсёды здаецца, што яны маршыруюць на вайну.

Дэмакратыя патрэбная толькі слабым. Дужым яна толькі замінае. Значыць дэмакратыя патрэбная толькі падначаленым. Начальству яна — лішні клюпат. Бывае і так, што слабы стаіць за дэмакратыю гарой, пакуль ня стане дужым. Тады выкідае дэмакратыю, як зношаную пантофлю, і сам пачынае ўціскаць іншых.

Каб выкурыць сваю люльку жыцьця, трэба ж ад некага ўзяць агенчыку.

3.: О, як я напакутваўся за гэтыя гады! Ня вытрываць проста. Каб ня ведаў, што расстраляюць, то пайшоў бы сам. Хай бы судзілі. Адсядзеў бы, вярнуўся б і жыў бы са спакойнай душой, бяз страху. А так няма іншай рады. Хавацца, дрыжэць і чакаць.

Дзяржава — гэта заўсёды перашкода чалавеку, але ж гэта і яго спакой.

Мы мала гаварыл людзям пра жыцьцё, ці не хацелі, ці ня ўмелі. А можа праста — самі ня ведалі, што значыць і куды ідзе жыцьцё вакол нас?

Лёс, жыцьцё — гэта шматпакаёвая кватэра, і ў кожным пакоі па чарзе чалавек вымушшаны жыць. Але дасада ў тым, што ў кожным пакоі ён розны.

Дэмакратыя — гэта, калі ты можаш гаварыць, што хочаш, а мяркуюць пра цябе толькі па тваіх учынках, фашизм жа патрабуе субардынацыі словаў, каб можна было рабіць, што хочаш.

Быў самы канец жніўня. Па-летнему пякло сонца, з-пад ботаў падымалася гарачы пыл. Ішлі ля дзірвана — нехта закінуў зямлю, што па цяперашніх часах ня дзіва. Гаспадар ці на вайнэ, ці ўжо забіты. Здавалася, дзірван цывіў: на ім густа парасылі дзьмухаўцы і цяпер стаялі прыгожымі белымі шарыкамі. Даўно не было ветру і дажджу.

Падумалася: лёс чалавека цяпер як шарык дзьмухаўца: ня трапіў пад вецер і дождж — выстаіць. Трапіў — і няма цябе, застанецца адзін успамін, што ты жывёй-быў на съвеце.

Той, хто хутка купляецца, хутка і прадаецца.

Пра яго з насьмешкай кажуць: “З яго розумам здароўя ня трэба”.

Мы вядзэм спрэядлівую, высакародную вайну, але страшнае ў тым, што ніякая вайна не высакародзіць...